

Følfod (28), J. Thorborg-Olsen, Følfod (29); Knud Wiinstedt, Førstegrøde (30).

LITTERATUR: (1) 351 56,1956,68; (2) a 433g 80; b 433t 141; c 433h 1916,138; (3) 821r 48; (4) 730d 133; (5) 635 30/4 1950; (6) 868c 181; (7) 433p 79; (8) 821d 9; (9) 27f 26; (10) 119 28; (11) 527 9; (12) 649; (13) 725 14/4 1945; (14) 490c 56; (15) 529c 18f; (16) 48g 37f; (17) 530 16; (18) 54 46f,70 ;(19) a 710b; 16; b 710 19; (20) 789s 123; (21) 397f 14; (22) 435 38; (23) 361b 20; (24) a 976 25f; b 976c 59; c 976f 18; (25) 665k; (26) 68b 17; (27) 648d 19; (28) 868e 88; (29) 900 12; (30) 976e 13.

Rejnfan, *Tanacetum vulgare*

Bladene fjersnitdelte med talrige savtaktede afsnit, de 50–100 cm stive stængler bærer i juli-september tætte halvkærmformede toppe af knapformede gule kurve uden randkroner. Hele planten har en stærk krydret duft: rejnfan lugter næsten altfor levende, en vild kær duft som en piges arme *Johannes V. Jensen* (1).

Almindelig ved veje og gærder; den er blevet dyrket i nogle jyske bønderhaver (1795; 2), en mere fin- og krusbladet form (*Tanacetum vulgare Crispum*) dyrkes som prydblante (1648ff; 3).

Rejnfan slutningen af 1400-t ff (*reynfan*, *renfan*), senere omtydet til regnfang, men forleddet er ren = markskel (som planten ofte gror på), efterleddet sandsynligvis oprindeligt det samme som fane (flag), idet de høje planter markerede markskel, i tysk dog tidligt associeret med farn = bregne på grund af de fjersnitdelte blades lighed; mange varianter: *rænfan* o. 1450; Sønderjylland, *renfan*, *rejnfær*, *renfanden* osv., i marknavnet *Rejnfanstykkerne* 1682 Kalvehave SSjælland.

Ormekrud (= -urt) 1648ff; *Ærø*, *røskonge* 1772, *røs* = stenet grund; *bone* Als, se bynke s. 278, *paradisgrønt* Tarmegnens skyldes vel det findelte løv, *bartholomæusdagsblade* Thy, skulle til lægedom indsamles Bartholomæus' dag 24/8, *guldknap* 1913ff; Als, Tåsinge, Strynø, *knapper* NFyn, *møllerknap* Fyn, *ormetræ* SFyn, ØSjælland o. 1870, *brændevinsblomst* N Langeland, blev sat på brændevin, *rundebrød* Søllerød N-Sjælland o. 1870, *småsole* NSjælland, *knapblomst* Jægerspris, *katost* Søllerød o. 1870, se bd. 2, *luseblomst* SSjælland, blomsterne opsøges af små biller, desuden anvendt mod utøj jf. *loppeurt* ØMøn; *bynke* SSjælland, se s. 278, *maddikeurt*, *-frøblomster* Bornholm o. 1870, anvendt

mod indvoldsorm, *tandurt* 1821–o.1870 af det botaniske slægtsnavn, men også anvendt mod tandpine (4); *kraftrod* (5). – Færøerne: *reinjan* (o. 1780 *rajnfan*) (6).

LITTERATUR: (1) 433g 153; (2) 77 67; (3) 697 363; (4) 689 2,677–80; (5) 83 51,128; (6) 751 138f.

LÆGEMIDLER

Anvendes med åkande og kamille til omslag mod hovedpine (begyndelsen af 1400-t; 1).

Christiern Pedersen 1533: den knuste urt eller blomster og frø indtages med drik for koldfeber = malaria (77b), frøene i vin for at rense livmoderen (68b), ølafkog drikkes mod forstoppelse (52a), vindekokt mod blæresten (58a); mod spolorm indtages plantens saft eller frøene med honning eller mælk, pålægges frøene blandet med husløg, mynte m.m. (44a–b).

Henrik Smid 1546ff (2): frøene drukket med vin og honning er sved- og ormedrivende, stiller ma-

Rejnfan.
Flora Danica,
1761–1884.

vesmerter; plantens »dyder« iøvrigt som kamille og matrems.

Anvendes mod lammelser, styrker senerne (1632; 3).

Simon Paulli 1648, 363: den i vin kogte plante lægges i pose på maven for at uddrive tarmluft. Læger giver ofte børn med indvoldsorm og maveonde plantens kurve og frø i mjød, mælk o.a., det »udriver tit ormene af kroppen så fortræffeligt, at man højligt må undre sig derover«, men landstrygere og kvaksalvere sælger disse frø i dyre domme til »den uerfarne og enfoldige almue«; man kan også lægge rejnfan som omslag på maven.

Farmakopeen 1772 anfører blomster og frø; blomsterne sælges stadig på nogle apoteker. Frøene er sved- og ormdrivende, fordelende og opløsende (1806; 4), planten feberstillende, udtræk renser urinvejene, saften anvendes mod vattersot, uadvortes frost i hænderne, filipenser og udslet (1837; 5).

Afkog drikkes mod podagra (6), rejnfan indgår i ølafkog for gigt og værk (o. 1820; 7), ældre folk gnider arme og ben med bladene for at lindre gigtsmerter (1944; 8), planten kommer med andre stærktlugtende urter i »krydderposen«, der lægges over smertende lænd eller tand (Røsnæs; 9), man stopper frøene i den hule tand (Middel-fartegen; 10).

Vinafkog hjælper mod blæresten (1807; 11), sødmælksafkog for børns kighoste (jyske hedeegne; 12); frøene er bestanddel af brændevinsudtræk for koldfeber = malaria, eller man skal drikke et mjødafkog af de pulveriserede frø, dyvelsdræk og sennesblade (o. 1820; 7). Det er alm. at sætte kurvblomsterne på brændevin eller drikke te af dem for mavekneb (13), brændevinsudtræk for kolik (14); har børn ondt i maven, drysset man frøene på deres grød (Horns herred o. 1820–40; 15), ældre folk spiser undertiden kurvene lige »fra stilk« – det er godt for maven (Langeland o. 1900; 16).

Over det meste af landet er for indvoldsorm, navnlig hos børn, taget (indgivet) rejnfanfrø (»ormefrø«) eller rejnfan-te blandet med honning eller sirup (17), det skal helst ske i tiltagende måne (1837; 18) og blomsterne indsamles o. mikkelsdag 29/9, så er de lige så gode som apotekernes »ormepulver« (kurve af asiatisk bynkeart) (ØJylland; 19); andre ormemedler er rejnfanfrø blandet med malurtkurve og kogt i øl (20), mælkeafkog af frøene (21), blomster eller frø drysset på rugbrød eller pulveriseret i øl (22).

Rejnfan nævnes blandt råd for hestens snive og

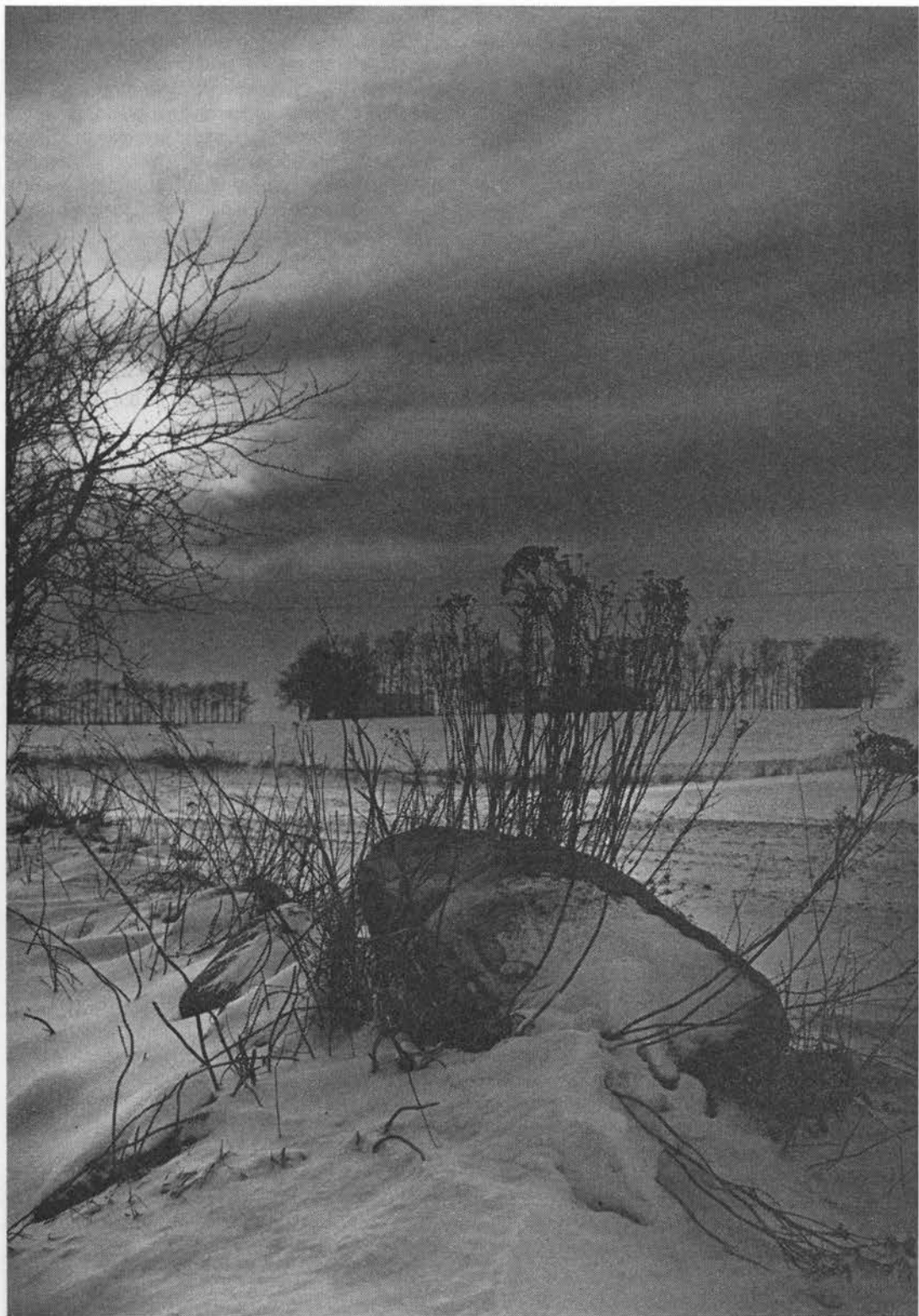
engbrystighed (23). Man kommer nogle rejnfan-kurve på foderet, det holder hestene raske (24), om efteråret, når de kommer på stald, værner det dem mod at få kværke (1798, 1836; 25). Blomsterkvastene hænger gerne til tørre på huggehusvæggen (Fyn; 26), man samler dem øverst i sædhobene og giver hest med krop eller kværke en håndfuld på foderet (NJylland; 1812; 27), de blandes i høet eller skæres til hakkelse (Sønderjylland, Avernakø; 28), knuses og puttes i dens mund (SØFyn; 29), ituskårne planter kommer dampende varme i muleposen (NLangeland o. 1900; 30).

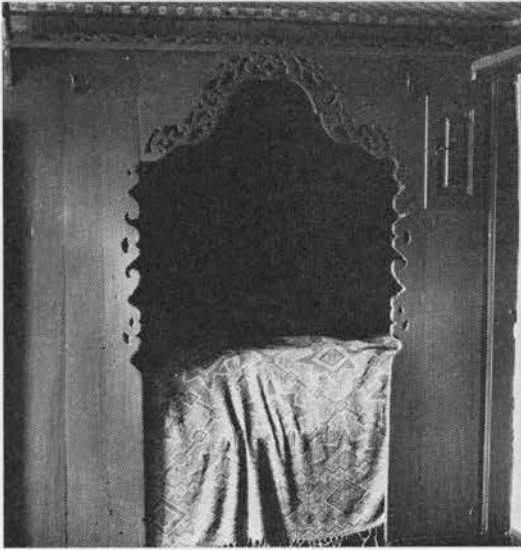
For hestens og især føllets indvoldsorm er det alm. at blande hele planten eller de tørre blomsterkurve i foderet (31) og hertil samler man hvert år nogle neg rejnfan ved hegn og grøfter (Slesvig o. 1900; 32); frøene indgives i mjød (o. 1700; 33), man sylter kurvblomsterne ind i sirup (Rømpø; 34) og stænker et stærkt afkog af de tørre kurve på unge hestes korn og hakkelse, når de om efteråret er kommet på stald, mod bremselarver i tarmene (SVJylland o. 1900; 35), udtrækket hjælper mod kolik, der skyldes orm (Slesvig o. 1900; 36) og for husdyrs dårlige mave (MJylland; 37). Rejnfan anvendes endnu som veterinært ormemediel.

Rejnfanfrøene gives mod koens blodpis (38), dekokt af planten for tilbageholdt efterbyrd (NLangeland o. 1900; 30), efter den første kævling, så bliver mælken ren og koen får ædelyst, når den kommer på græs (VLolland o. 1860; 39). Svinene skal have rejnfan og teriak i foderet, før de lukkes ud om foråret (40), rødderne indgår i middel for svinesyge og -død (1600-t; 41), får med iktesyge fik rejnfan, planten nævnt blandt vegetabiliske midler mod fårets sygdomme (42). »Et sikkert middel mod alle slags sygdomme og trolddom hos fæ« indeholder bl.a. rejnfan, malurt, dyvelsdræk og løvstikke (43). Forhekset menneske vaskes med afkog af rejnfan, dyvelsdræk, krusemynte og mesterrod (1785; 44).

Færøerne: et mælkeafkog eller vandudtræk af blomsterne drikkes mod indvoldsorm eller man spiser den friske plante, de tørrede blomster lægges på navlen for brok og afbrændes i sygeværkset for at bedre luften (45).

LITTERATUR: (1) 15 48; (2) 841 1577,21b; (3) 1004 13; (4) 398 1806,745; (5) 718 13; (6) 488 o 169; (7) 488 o 149,237,263; (8) 635 8/7 1944; (9) 914 1, 249; (10) 161 1906/46:961 jf. 228e 3,773; (11) 217 24; (12) 328e 124; (13) 340 93 (o.1840); 634 16867 (Hanherred); 161 1906/46:96; 914 1,248 (Røsnæs);

Rejnfan blev lagt i alkoverne for at fordrive lus og lopper. Foto: Dansk Folkemuseum, Brede.

(14) 328f 1,46; (15) 250b 58; (16) 634 18757; (17) 217 1807,18; 273 200 (o.1820); 831 145; 107 1948 (Ribegnen); 634 13473/12 (Slesv. o.1900), 12143 (Vardegenen), 15446 (Sønderj.), 12143,12951 (Rømø o. 1890); 449 1950,27; (18) 936 3,162; (19) 161 1906/23: 2224; (20) 488 o 162; 328f 1,180; 634 13933 (SVJyll. o.1900); (21) 718 1837,13; 488 o 207; (22) 32 1856, 62; (23) 83 51,62; (24) 830 12,1889,28; 239 1894,109 (SFyn); (25) 451b 98; 936 3,1836,162; (26) 280 6/6 1926; (27) 57c 3,280f; (28) 520 43; 634 12007,13407 m.fl. (Sundeved), 12205 (Avernakø); (29) 634 17741; (30) 634 12680; (31) 83 74,128; 784 225; 328e 124; 634 17477 (Sønderj. o.1900), 19021 og 19105 (SV-Jyll.); 885 15,1938-39,83; 519 94; 280 6/6 1926; (32) 634 13473/12; (33) 488i 6.2,466; (34) 634 12951 (o. 1890); (35) 634 11967; (36) 634 16683/46; (37) 328e 124; (38) 83 174; (39) 783b; (40) 178 1935,41; (41) 83 310; (42) 83 284,292; (43) 328f 1,63; (44) 488 6, 1883,378; (45) 518 1800,207f; 752 251,65,67,126.

MOD SKADEDYR

Plantens lugt skal kunne fordrive fluer, væggelus og lopper (1806; 1). Den blomstrende plante lægges om sommeren i alkovens sengehalm og under lagnet mod lopper (2).

Hvad er for en hjælp imod, hvad som i sengen hopper?

Og endnu bedre dansk, hvad er for råd mod lopper?

Strø rejnfan i din seng, du finder den på marken,

og straks du sover trygt som Noah udi arken. (1778; 3). Man lægger planten mellem kisteklæder (MJylland; 4) og mellem bistadets tætning af tøj- og sækkestykker som værn mod møl, sølvkræ og myrer og gnider mugne kuber med grøn rejnfan (VJylland; 5). Dekokt hjælper mod sorte bladlus (6).

I Sønderjylland og VJylland anbringes mellem kornet i bunden af laden og/eller langs taget nogle bundter rejnfan, som med deres stærke lugt skal holde rotter og mus borte (7).

LITTERATUR: (1) 398 745; (2) 466b 46; 631b 18, 1960-61,17 (Rømø); 634 12162 (NFyn); 914 1,246 (Røsnæs); (3) 635b 11/8 1893; (4) 328e 124; (5) 634 12048,13933 (o.1900); (6) 165 3,1892,71; (7) 634 12007 (Sundeved o.1880), 12130/14 (Dybbøl), 15446, 17142 (o.1890); 107 1940.

ANDEN ANVENDELSE

De tørrede blomster giver en smuk gul (Rømø) og grøn farve (1), planten farver gult, gulgrønt (2), blade og især blomster sættes på brændevin til en bitter (Krarup Fyn; 3) eller en *rejfarsnaps*, som den trætte og sløve får kurage af (SVJylland o. 1900; 4). Rejnfan kommer mellem humlen,

Når barnet skulle vænnes fra, kunne moderen smøre sit bryst med saften af rejnfan. Maleri af Anna Ancher.

når man brygger øl (Fyn; 3), den skal også i Sønderjylland have været knyttet til ølbrygningen (5).

Når børn skal vænnes fra diegivning, smører moderen sine brystvorter med plantens beske saft (Fyn).

Fattigfolk og ældre svagelige mennesker samler om efteråret bl.a. rejnfan til brændsel (Tåsinge, Agersø; 6).

Børn træder blomsterkurvene på snor til »perlekranse« (Manø o. 1900; 7).

LITTERATUR: (1) 634 12951,17174; 304 472; (2) 521b 11; 946 8; (3) 519 94; 747 139; (4) 854 20,1958, 83; (5) 634 12044; (6) 339 164; 292 200; (7) 634 12060.

TALEMÅDER

Hvor rejnfan og matrem trives, vil gro · der er godt at bo (Sønderjylland; 1).

Rejnfan rød (egentlig gul, sml. det »røde« guld) · så du'r rugen til brød; – · så er middagssøvn · så er middagssøvn = ophørt (Sundeved; 2) siges, når planten blomstrer sidst på sommeren, sml. røn bd. 3.

LITTERATUR: (1) 488g 3,3; 228e 2,565; (2) 482b 112; 228e 3,36; 520 43.

Balsam, *Tanacetum balsamita*

fra Lilleasien bliver indtil 120 cm høj, har elliptiske fint savtakkede blade og små gule kurve i halvskærme. Den vellugtende plante var forhen en populær pryd-, krydder- eller lægeplante (1) og træffes nu hist og her forvildet i gamle haver. *Balsam* o. 1450ff af det botaniske artsnavn, balsam er egentlig forskellige aromatiske stoffer af vegetabilsk oprindelse. *Slet* (= glat) *salvie* o. 1450–1867, *Vor Frues urt* o. 1550, *balsammynte* 1596, *frueurt* 1867; *barselblad* Fyn omtydet af balsamblad eller fordi planten er blevet anvendt ved fødsler? (2). Nyboder i København havde til 1897 en Balsamgade.

LITTERATUR: (1) 697 1648,175; (2) 689 2,676f.

LÆGEMIDLER

Christiern Pedersen 1533: vin- eller ølafkog af balsam, salvie og hjortetunge (bregne) drikkes for tilstoppet lever og milt (39b), vin- eller øldekokt af balsam og salvie mod maveonde (32a); lægges på navlen og kønsdelene for ufrivillig vandladning (60b).

Henrik Smid 1546ff (1): den grønne plante bruges i maden ligesom kogt salvie. Vinafkog drikkes, hvis man har taget for megen opium e.a. giftigt lægemiddel; den knuste rod og sellerifrø indtages med vin for at uddrive al gift, stiller diarré og mavesmerter, røg- og svedebad med urten driver menses og stiller mensesmerter; den knuste plante lægges på hårde knuder og hævelser.

Simon Paulli 1648, 175: åbner og fortynder, anbefales »mod livmoderens kolde tilfald«, kvinderne skal derfor lære altid at have nogle tørre balsamblade klar til brug og hvis menstruationen er uregelmæssig eller ophører bade fødderne i afkog. Unge blade steges med mel og smør til en slags »mós eller balsam-bakkelse« god for »kold mave og lever« samt vattersot. De knuste blade blandet med rejnfanblomster og brændt hjortetak i mjød gives børn mod indvoldsorm (2). Om sommeren bør man strø planten i kamre og andetsteds »til at bortdrive slem stank«, menes at fordrive slanger o.a. giftige orme. Men om vinteren plejer man at stænke destilleret vand af balsam på kakkellovnen for at få god stueluft.

Balsam fremmer fordøjelsen og hjælper mod diarré (3), bladene lægges på eller under navlen for ufrivillig vandladning (4); balsamte drikkes mod hoste (1807; 5). Bladene gnides mod panden for hovedpine (NJylland, ØSjælland; 6); de kommer i »krydderposen«, der lægges på kinden ud for smertende tand (7) eller man stopper dem i øre for tand- og ørepine (8).

LITTERATUR: (1) 841 1577,22; (2) sml. 186 37; (3) N.Prahl, Den oekonom. Haandbog 2, 228; (4) 217 1807,25; 488i 6.1,78; (5) 217 15; (6) 161 1906/23: 1685; 128 30; (7) 82 113; (8) 107 1946.

DUFTGIVER

Planten anvendes mod ildelugt i stuer (1648, se ovenfor) og lægges mellem tøj for møl (Horns herred; 1) eller for at give det en »balsamisk« duft (NJylland; 2); med balsam driver man bisværn i kuben (Fyn; 3).

Når man havde balsam i haven var det navnlig, fordi konerne gerne lagde et par balsamblade i lommeørklædet før kirkegang (Jylland, NSjælland; 4):

og balsam skinned af morg'nens bad,
da mor sin hånd mod dens grene stemmed
og tog hos busken et takket blad.
Hun lugted til det i gode drømme
og la' det ømt på den sorte bog.